

bandning oxirida aynan takrorlanadi:

Molla Ziywar ah sheker, áylep xudağa ahı-zar,
Bul jahandı zindan etti, bizge ol párwárdigár.
Jatqanı Allasúgir úyi, urıwı Ájdar,
Bul salamımdı elime jetkerınler zinhar,
Ah, daryýğa, wah, daryýg, mıń sanı árman shıqtı jan

[2:64]

Hasbi hol xarakteridagi mazkur muxammas ham shoirning boshqa muxammaslari kabi tab'i xud (mustaqil) muxammas hisoblanadi. Biz tahlilga tortgan to'plamdagi muxammaslar ichida taxmis (g'azalni beshlantirish asosida yozilgan) muxammaslar kuzatilmadi.

Ajiniyoz she'rlarining mazmun doirasi rang-barang, uning ijodida vatan, muhabbat mavzularidan tashqari

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-iyuldagi "Atoqli Qoraqalpoq shoiri va mutafakkiri Ajiniyoz Qo'siboy o'g'li tavalludining 200 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-258-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/-7021660>.

2. Ajiniyoz. Bulbulzabon. Tanlangan asarlar. –Nukus: 2014.

3. Ajiniyoz. (Biografik ko'rsatkich). –Nukus: 2003.

4. Mambetov K. Ajiniyoz. (Ilmiy ocherk). –Nukus: «Bilim», 1994.

5. Yusupova Dilnavoz. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. -Toshkent: «Ta'lim-media», 2019.

REZYUME. Mazkur maqolada Ajiniyozning "Bulbulzabon" tanlangan asarlaridagi she'r shakllari tahlilga tortiladi. Undagi murabba' va muxammas janrlaridagi bandli she'rlari tahlili orqali Ajiniyoz she'rlarining shakl xususiyatlariga e'tibor qaratiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируются стихотворные формы в избранном произведении Ажинияза «Булбилзiban». Путем анализа строф стихотворений в жанрах мурабба и мухаммас уделяется внимание формальным особенностям стихотворений Ажинияза.

SUMMARY. In this article, the poem forms in the selected works of Ajiniyaz "Bulbilziban" are analyzed. Through the analysis of the stanza poems in the murabba' and mukhammas genres, attention is paid to the form features of Ajiniyaz's poems.

SÓZI XALÍQ JÚREGINDE SAQLANĠAN ULLÍ SHAYÍR

M.D.Bekbergenova – *filologiya ilimleriniń kandidati, docent*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: mavzu, g'oya, badiiy obraz, mahorat, shoir.

Ключевые слова: тема, идея, художественный образ, мастерство, поэт.

Key words: subject, idea, artistic image, skill, poet.

Ájiniyaz Qosıbay ulı XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli wákili. Ol túrkiy tilles xalıqları jáhán ádebiyatı tariyxında ornı bar ullı sóz zergeri. Ájiniyaz shayır 1824-jılı házirgi Moynaq rayonınıń "Qamis bóget" degen jerinde tuwılǵan. "Ájiniyazdıń ákesi Qosıbaydıń kún kórisi ózine mol jetetuǵın adam bolǵan, - dep jazadı N.Dawqaraev [1:72].

Professor K.Mámбетov Ájiniyazdıń shańaraǵı, ata-anası haqqında tómendegishe maǵlıwmat bergen: "Anası Nazira sózge sheshen, óz dáwiriniń eń dilwar hayal-qızlarınń biri bolǵan. Dástanlardı jaqsı bilgen. Ásirese juwap aytısta aldına adam salmaytuǵın taqıwa adam bolǵanlıǵı seziledi. Ákesi Qosıbayda shayır hám mergen adam sipatında kózge túsken" [2:11].

Mine Ájiniyaz usınday talantlı, zeyinli, ilgir, bardamlı shańaraqta jasaǵan. Ájiniyaz shayır ózi de zamanınıń oqımışlı, bilimdan, sawatlı adamı bolǵan.

Dáslep Xojamurat iyshan medresesinde oqıǵan. Keyin Elmurat axun medresesinde oqıydı. Bul medresede oqıǵan dáwirinde ol shıǵıs poeziyasınıń wákileri Ferdawsiy, Saadiy, Álisher Nawayı, Fizuliy, Nizamiy shıǵarmaların oqıp tanısqań Ájiniyaz "on altı jasında Nawayınıń diywanın kóshirgenligi haqqında da maǵlıwmatlar bar" – dep kórsetedi professor K.Mámбетov [2:12].

Ajiniyaz ilim hám bilimge qushtarlıǵı sebepli Xıywadaǵı Sherǵazı medresesine oqıwǵa kiredi, onı pitkerip axun dárejesin aladı. Ol Qazaqstanda, Qızıl Orda, Orenburg qalasında bolıp, balalardı oqıtqan.

Ájiniyaz lirik shayır. Onıń poeziyası hár túrli tematikaǵa bólinedi: Watan teması, muhabbat qosıqları, ayrıalıq temasındaǵı lirikası, aqıl-násiyat qosıqları h.t.b. Ájiniyazdıń qosıqların xalıq yadtan bilgen. Shayırdıń hár bir poetikalıq sózi aforizmge aylanadı. Máselen "Bul dúnyanın kórki adam balası",

"Qasqaldaqqa bir aǵarı may pitse,
Gańqıldasıp qonar kólin tanımas,
Patshanıń dáwleti qaytayın dese,
Kózine may pitip, elin tanımas."

ijtimoiy lirikaga mansub asarlar, hazil-mutoyiba asosida yozilgan she'rlar, pandnoma xarakteridagi bitiklar ko'pchilikni tashkil qiladi. Shuningdek, Ajiniyozning aytishuvlari, xayrlashuv va salomnoma shaklidagi she'rlari shoirning yuksak mahoratidan, badihago'yiligidan darak berib turadi.

Ajiniyoz she'rlarida sharq mumtoz adabiyotining eng go'zal an'analari shoirning san'atkorlik mahorati natijasida yanada sayqallanib, oxoriy tashbehlar yaratiladi. Har bir she'ri uchun tanlangan shakllar shoirning maqsadini ifodalashga xizmat qiladi. Biz tahlilga tortgan murabba' va muxammaslari qoraqalpoq mumtoz adabiyotining shakl va badiiy jihatdan barkamol bitiklari sifatida adabiyot ixlosmandlari tomonidan hamisha qadrlanadi.

– dep atalǵan qatarlarǵa úlken filosofiyalıq máni júklegen. Ásirese shayırdıń Watan temasındaǵı qosıqlarında tuwılǵan jerdiń sulıw tabiyatı, keń jazıramalı tawlı-tegislikleri, millettiń, xalıqtıń mehirli dúnyası obrazlı súwretlenedi. Shayırdıń "Ellerim bardı", "Bardı" qosıqlarında tuwılǵan jeriniń topıraǵınıń baylıǵın, qimbatlılıǵın kórkem bayanlaydı:

Jáyhun-Sayhun eki eldiń arası,
Tıp saǵamız bir kisiniń balası,
Ánes, Málik – eki eldiń arası,
Atı qaraqalpaq ellerim bardı [3:60].

Haqiqatında da, joqarıda kórsetilgen qatarlarda bayan etilgende, Jáyhun-Sayhun atrapındaǵı xalıqlardıń bir-birine bawırmanlıǵı, tuwısqanlıǵı sóz etiledi. Sonday-aq shayır "Bardur" qosıǵında bolsa qızlarınń sulıw-ıyeblı, dilwarlıǵı, jigitleriniń márt, azamat, batırılıqları sheber jırlanadı.

Bardur qız-jawanı qashları káman,
Yuzın taqqas etseń húrshiydi taban,
Anı kórgenlerdiń aqlını alǵan,
Láyli, Zúláyxaday húrleri bardur [3:39].

Ájiniyazdıń muhabbat temasındaǵı qosıqları bolsa kórkem sózge baylıǵı, tiliniń shiyrinligi menen kitap oqıwshısın ózine tartadı. Ávtordıń "Bir janan", "Hár kimseniń yarı bolsa", "Gozzalar", "Bozatawlı názálim", "Bir páriy", "Sáwdigim" h.t.b. muhabbat qosıqlarında kóbirek ashıq jigitiń dilwar sózleri bayanlanadı. Mısalı shayır "Bozatawlı názálim" qosıǵında sulıwlıqqa tolı gozzal qızdıń obrazın kórkem súwretlep beredi.

Qumırısqaq qıpsha-qıpsha belleriń,
Barmaq tolı yuzik-yuzik álleriniń,
Ásel qatqan sújik-sújik tilleriń,
Jılandı jılıtıp innen bezdirer [3:12].

Ájiniyaz shayırdıń muhabbat temasındaǵı qosıqları menen bir qatarda, aqıl-násiyat qosıqlarında tereń lirizmge tolı dóretpele boldı. Onıń "Ayrılsa", "Kerek", "Megzer", "Bolmasa" h.t.b qosıqlarında el-xalıqınıń keleshek awladları, jurtınıń aynası bolǵan qız-jigitlerge, el

азаматларга насиёт етип, бир-бирега бавирманлиққа, тативлиққа шақиради. “Болмаса” қосиғида шайр ҳамме нарсени ақил менен шешив кереклигин байанлайди:

Ақил yaxshiniñ giynesi bolmas,
Yaman adam giyne tutsa umitpas,
Atqa mingen bilān qātquda bolmas,
Yurttan asqan aqil – huwshī bolmas [3:84].

Sunday-aq shayirdiñ “Jaqsı” qosıǵında joqarı adamgershilik ideyaları, jaqsılıq hām jamanlıq arasındadı mǎngı gúresti sheber ashıp bergen. Misalı:

Jol bilmeseñ, jol sorañız bilgennen,
Gúder úzbe iqrarında turǵannan,
Yaman menen qırıq jıl dāwran súrgennen,
Yaxshı menen bir dem sáwbetler jaqsı [3:98].

Sóz sheberiniñ yumor-satiraliq qosıqlarında sol dāwirdegi adalatsızlıqlar, xan patshalardıñ ápiwayı xalıqqa qılǵan zulımlıqları ashshı sarkazm menen súwretlenedi. Sunday-aq shayır “Kerákti” qosıǵında hayal-qızlardıñ iybeli, ádep ikramlı bolıw kerеклигин, ayırım jas kelinlerdiñ turpayı háreketlerin ótkir sınaq alıp súwretleydi. Misalı:

Elge hárbir túrli kelinler kelár,
Búgin kelsá, tañda ańalap kúlár,
Ata-anasıǵa násiyhat berár,
Shul úyge sardarman desá kerákti [3:111].

Shayirdiñ poeziyasınıñ tematikası ráń-báreñligi, kórkemligi menen ayırıqshalanadı. Onıñ poeziyası búgingi

kúñge shekem bir qatar ilimpazlar tárepinen izertlenip kelindi. Atap aytsaq, Q.Bayniyazovtıñ “Qosıqtıñ kúshi”, B.Qálimbetovtıñ “Ajiniyazdıñ lirikası”, Ó.Alewovtıñ “Ajiniyazdıñ aǵartıwshılıq oyları”, Á.Pirnazarovtıñ “Мастерство Ажинияза”, А.Муртазаевtıñ “Shayirdiñ muhabbatı”, K.Mámбетovtıñ “Ajiniyaz”, B.Genjemuratovtıñ “Ajiniyaz lirikasınıñ poetikası” atamasındaǵı ilimiy miynetler hām monografiyalar baspadan shıqtı.

Prezidentimizdiñ qararı menen Ajiniyaz shayirdiñ 200 jıllıǵın Respublikamızda keñ túrde belgilew is-ilajları islep shıǵıldı hām de bul másele jıl dawamında ámelge asırıldı. Keñ kólemlı konferenciya ótkerildi. Bunday ilimiy ortalıqlarda Ajiniyazdıñ shayirdiñ kórkemlik dúnyası, poeziyasınıñ ózgesheligi, manawiy aǵartıwshılıq ideyaları menen suwǵarılǵan dóretpeleri ilimiy talqıǵa alındı. Álbette bunday ilimiy jantasıwlar keleshek áwladqa babamızdıñ kórkem baylıǵın ele de tereñirek izertlewge jol-joybar xızmetin atqardı.

Juwmaqlap aytqanda, XIX ásir klassik shayırı Ajiniyaz Qosıbay ulınıñ ádebiy miyrası xalqımızdıñ bay ǵáziynesi esaplanadı.

Sunday-aq shayirdiñ ómiri, jasaw turmısı, sırt ellerge barıp bilim alıw sıyaqlı máseleler ele de tereñirek izertleniwı kerek bolǵan mashqalalardıñ biri sıpatında qaraladı.

Адебиётлар

1. Dāwqaraev N. Shıǵarmalarınıñ tolıq jıynaǵı. III tom. –Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1979.
2. Mámбетov K. Ajiniyaz (ilimiy ocherk). –Nókis: “Bilim”, 1994.
3. Ajiniyaz. Tańlamalı shıǵarmaları. –Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1988.

РЕЗЮМЕ. Maqolada Ajiniyoz shoirning lirik asarlarida mavzu va g’oyaning uyg’unligi, asarlarining badiiy dunyosi tahlil qilingan. Shoir asarlarda mavzularning rang-barangligi, mavzu tanlashdagi mahorati ochib berilgan. Shuningdek adibning asarlari haqidagi ilimiy ishlar va monografiyalarning ahamiyati, hozirgi davirda o’rganilish jarayoni haqida fikrlar bildirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется гармония темы и идеи в лирическом творчестве поэта Ажинияза, художественный мир его произведений. В творчестве поэта раскрывается многообразие тем и его мастерство в выборе темы. Также были высказаны мнения о важности научных трудов и монографий о творчестве писателя, о процессе изучения в современный период.

SUMMARY. The article analyzes the harmony of themes and ideas in the lyrical work of the poet Ajiniyoz, and the artistic world of his works. The poet's work reveals a variety of topics and his skill in choosing a topic. Opinions were also expressed on the importance of scientific works and monographs on the writer's work, on the process of study in the modern period.

БҮЛБҮЛЗИБАН ШАЙЫР

З.У.Бекбергенова – филология илимлериниң докторы, профессор
Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими
Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеу институты

Таянч сўзлар: Ажиниёз, мумтоз адабиёт, назм, мавзу, бадийй ғоя, гуманизм.

Ключевые слова: Ажинияз, классическая литература, стихотворение, тема, художественная идея, гуманизм.

Key words: Ajiniyaz, classical literature, poem, theme, artistic idea, humanism.

Өзбекстан қахарманы, Өзбекстан хәм Карақалпақстан халық шайыры Ибраһим Юсуповтың сөзи менен айтқанда «Әжинияз карақалпақ халқының көркем сана-сезиминде оғада терең из қалдырған шайырлардан болды... Әжинияздың ўатаншыллығы менен гуманистлиги, шайырлық мәдениятындағы оқымыслылық, оны өз заманласлары арасында өзгеше бир төбе етип көрсетип тұрады. «Бұл дүньяның көрки адам баласы». «Жер хәм ел билендүр, ел хәм жер билен» деген еки жол қосығы Әжинияздың пүткил шайырлық мийрасына эпиграф болар еди» [1:6].

Хакыйкатында да, ұллы сөз шебери баха бергеніндей, XIX әсирдеги карақалпақ классикалық әдебиятының бийик шыңы болған Әжинияз Қосыбай ұлының дәретіўшилигинде инсанның руўхый дүньясын ашыўға көбирек кеўил бөлинип, бұл идея тиккелей ел-халықты, ана ўатанды перзентлик мұхаббат пенен сүйиўге, бұл дүньяның көрки хәм саўлаты болған инсанның қадир қымбатын ұлығлаўға хәм көклерге көтерип жырлаўға арналды. Ұллы шайыр қайсы темада жазса да, мейли ана ўатан, ел-халық, социаллық хәм жәмийетлик машқалалар, ышқы-мұхаббат, дидактикалық, философиялық мазмұндағы қосықларының хәр биринде де адамзатты ұлығлаўға бар шеберлигин жумсады, оның ишки дүньясының

кеңлигин, кеўил күйин, бұл дүньяда инсаннан ұллы, бахалы зат жоқ екенлигин жырлаўшы «Бұл дүньяның көрки адам баласы, сол адамның көкке жетер наласы» деген интеллектуаллық қосық қатарлары да айқын тастыйықлады. Усылайынша, шайыр поэзиясында инсанды жүдә жоқары көтерип, оның кеўлине, жан дүньясына, ақыл-парасатына, пазыйлетине, кеўил сарайына шексиз мұхаббат дарытты.

Ен итибарлы тәрәпи сонда, инсанға тән болған адамгершиликти, гөззаллықты, әдалатлықты хәм оның қадир-қымбатын жырлаў Әжинияз поэзиясында бир төбе болып көринеди. Мысалы, шайыр «Көңлим менин» қосығында:

Ашық-ярсыз, бұлбұл-гүлсиз,
Кийик-шөлсиз, сона көлсиз,
Зийўар айтүр, йвртсыз, елсиз.

Адам бир дийўана мензер [1:42], – деген қатарларда барлықтын, ана тәбияттын хәм жанлы тиришиликтин бир бөлегине айланған адамзаттын өмиринин мазмұн-мәнісин әпиўайы сөзлер менен-ақ шырайлы тәрзиде жеткерип береді.

Шайырдың инсан тәғдири хәм оның қадир қымбаты хақындағы ой пикирлери қалеген темадағы қосықларында өз сәўлелениўин таўып отырды. Мысалы, социаллық хәм жәмийетлик ой-пикирлерди